

INTELLEKTUAL MULK HUQUQIDA TOVON UNDIRISH MEXANIZMINING KAMCHILIKLARI YUZASIDAN MILLIY VA XORIJIY TAHLIL

Tursunaliyev Azizbek Baxodirjon o'g'li

Toshkent davlat yuridik universiteti magistri,

Toshkent, O'zbekiston

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15653773>

Intellectual mulk huquqlari insonning ijodiy va aqliy faoliyat mahsulini himoya qilish uchun muhimdir. Ular iqtisodiy rivojlanishning asosiy omillaridan biri bo'lib, innovatsiyalarni rag'batlantiradi va ijodkorlarning huquqlarini ta'minlaydi. Biroq, intellektual mulk huquqida tovon undirish mexanizmlari ko'pincha qonuniy, ma'muriy va iqtisodiy muammolarga duch keladi. O'zbekistonda bu sohada davlat tomonidan tartibga solishning samaradorligini baholashda universallashtirilgan usullar yo'qligi va boshqaruvdagi cheklolar seziladi.

Qonunchilikdagi holatlarga nazar tashlaydigan bo'lsak, O'zbekiston Respublikasining "Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to'g'risida"gi qonuni 65-moddasiga muvofiq, zarar yetkazilishi faktidan qat'i nazar, huquqbuzarlikning xususiyati va huquqbuzarning aybi darajasidan kelib chiqib ish muomalasi odatlarini hisobga olgan holda zarar qoplanishi o'rniga ***bazaviy hisoblash miqdorining yigirma baravaridan ming baravarigacha miqdorda to'lanishi lozim bo'lgan tovonni to'lanishini*** muallif tomonidan so'ralishi, yoki "Tovar belgilari, xizmat ko'rsatish belgilari va tovar kelib chiqqan joy nomlari to'g'risida"gi qonunning 26-moddasiga asosan, tovar belgisidan uning egasining mutlaq huquqini buzgan holda foydalanayotgan shaxslar tovar belgisi egasining talabiga ko'ra yetkazilgan zararlarning o'rnini qoplashi shart. Tovar belgisining egasi o'zining mutlaq huquqini buzgan holda tovar belgisidan foydalanayotgan shaxsdan zararlarning qoplanishi o'rniga ***bazaviy hisoblash miqdorining yigirma baravaridan ming baravarigacha miqdorda tovon to'lashini talab qilishi mumkin***. Bunda tovon zararlari yetkazilishi faktidan qat'i nazar, huquqbuzarlikning xususiyatidan va tovar belgisi egasining mutlaq huquqini buzgan holda tovar belgisidan foydalanayotgan shaxsning aybi darajasidan kelib chiqib, ish muomalasi odatlari hisobga olingan holda to'lanadi. Tovuq miqdori taraflarning kelishuviga muvofiq yoki sud tomonidan belgilanadi¹.

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasining "Ixtirolar, foydali modellar va sanoat namunalari to'g'risida"gi qonuni 13-moddasiga muvofiq, patent egasi o'zining mutlaq huquqini buzgan holda sanoat mulki obyektidan foydalanayotgan shaxsdan zararlarning qoplanishi o'rniga ***bazaviy hisoblash miqdorining yigirma baravaridan ming baravarigacha miqdorda tovon to'lashini talab qilishi mumkin***².

Bundan ko'rinib turibdiki O'zbek qonunchiligida intellektual mulk huquqlari buzilishi uchun tovon miqdorini belgilovchi normativlar aniq emas. Bu normalar amaliy muammolarga sabab bo'ladi. Avvalo, *bazaviy hisoblash miqdori* (BHM) o'zi yilma-yil o'zgarib turadigan davlat ko'rsatkichi bo'lib, uning amaldagi qiymati sifatli aniq ko'rsatmaydi. Masalan, 2024-yilda BHM = 340 ming so'm bo'lganligi sababli uning 1000 baravari 340 million so'mga to'g'ri keladi. Sudlarda "ming baravar" formulasi qo'llanganda, haqiqiy zarar miqdori, muallifning ijodiy mehnati qiymati, bozor sharoiti kabilar to'liq hisobga olinmay qolmoqda. Sohaga oid huquqshunoslarning ta'kidlashicha, hozircha O'zbekistonda intellektual mulkni himoya qilish

¹ Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 11.09.2024-y., 03/24/959/0698-son.

² Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 11.09.2024-y., 03/24/959/0698-son.

bo'yicha sud amaliyoti to'la shakllanmagan, qonunda berilgan bunday umumiy miqdorlar sud tomonidan turlicha talqin qilinmoqda³.

Amaliyotda tovon miqdorini "adolatli" belgilash borasida noaniqliklar yuzaga kelmoqda. Ommaviy intervyularga ko'ra, O'zbekistonda hozircha faqat tovar belgilari bo'yicha ayrim sud ishlari yo'lga qo'yilgan; mualliflik va sanoat mulki huquqlari bo'yicha ishlar esa juda kam. Bu vaziyatda muallif va patent egalarining da'volari qanday ko'rib chiqilishi, qancha tovon ajratilishi oldindan prognoz qilinmaydi. Ayrim yuqori "obroli" ishlar misolida sudlar katta miqdordagi tovon belgilagan bo'lsa-da, boshqa hollarda tovon miqdori shartli yoki muloyim bo'lishi mumkin. Masalan, 2022-yilda shoira Usmon Azim san'atkor Sanjaydan 200 BHM (54 mln so'm) va 40 mln so'm ma'naviy zarar undirishni talab qilganida, sud bunga qarshi chiqib to'lovni to'liq belgilad⁴i. Biroq, aksincha ham bo'lishi mumkin: ayrim da'vogarliklar bo'yicha musiqiy asarning qadr-qimmati past baholangan yoki tovon kamaytirilgan deya shikoyatlar mavjud. Umuman olganda, sudlar ijodiy mehnatni aniq baholash uchun shaffof me'yorlar ishlab chiqilmagani va sud amaliyoti yetishmayotgani sababli hal qiluvchi qarorlar mantiqan izchil emasligi kuzatilmoqda. Masalan, Adliya vazirligi bergan rasmiy ma'lumotga ko'ra, 2022-yilda mualliflik huquqi buzilishiga oid qariyb 80 ta shikoyat qabul qilingan⁵. Shu da'volarning ayrimlarida sudlar kichik summalar yoki kechiktirilgan yondashuv tufayli to'liq adolatli qaror chiqarmagani iddao qilinadi.

Statistika va amaliy misollarga e'tibor qaratadigan bo'lsak, mamlakatimizda intellektual mulk sohasida tovon undirishga oid ma'lumotlar nisbatan kam e'lon qilinsa-da, mavjud resurslardan ba'zi ko'rsatkichlarni o'rganish mumkin. Masalan, **2022-yilda mualliflik huquqi buzilishi bo'yicha qariyb 80 ta ariza** tushganligi ma'lum ekanligini keltirib o'tdik. Shu yilning o'zida Adliya vazirligi mualliflik huquqini buzgan shaxslar reytingini e'lon qilgan: eng katta miqdordagi tovon summalariga qarab tuzilgan ushbu ro'yxatda quyidagilar bor:

Yulduz Usmonova – shoira Yo'lchi Ro'ziyevdan o'g'irlangan "Xasta bo'lma" she'ri uchun **185 million so'm** tovon;

"Farhod va Shirin" qo'shiqlari – Shoir Bobur Bobomurodga tegishli bir nechta asarlarga ruxsatsiz foydalanib, sud ularni **130 million so'm** to'lab berishga hukm qilgan;

Sanjay (Sanjar Javberdiyev) – shoir Usmon Azim "Karvon" she'ridan izinsiz foydalangani uchun ulashib beriladigan **90 million so'm** tovon miqdori belgilangan;

Jaloliddin Ahmadaliyev – shoira Behzod Fazliddinning "Balosiz –..." degan she'ridan litsenziyasiz foydalangani uchun **26 million so'm** to'liq to'lab berishi haqida sud qarori chiqqan⁶.

Boshqa mashhur ishlar ham bor: masalan, bastakor Doston Ergashov sudga 500 million so'm talab qilib ariza bergan, ammo tomonlar kelishuv asosida da'voni qaytarib olgan⁷. Umuman, ushbu misollar tovon summolari qanday tus olishi mumkinligini ko'rsatadi. Shuni aytish joizki, yuqoridagi qarorlar aholiga ochiq e'lon qilingan va ma'lumot OAV orqali keng

³ Kun.uz – Intellektual mulkka bo'ylik deb qarash kerak – huquqshunos bilan suhbat <https://www.kun.uz/news/2021/05/23/intellektual-mulkka-boylik-deb-qarash-kerak-huquqshunos-bilan-suhbat>

⁴ Elektron manbaa: <https://daryo.uz/2022/02/04/sanjay-mualliflik-huquqini-buzgani-uchun-shoira-salkam-100-mln-som-tolab-beradi>

⁵ Elektron manbaa: <https://yuz.uz/uz/news/mualliflik-huquqini-buzganga-qanday-jazo-qollanadi>

⁶ Elektron manbaa: <https://daryo.uz/2022/09/14/ozbekistonda-mualliflik-huquqini-buzgan-sanatkorlar-reytingi-tuzib-chiqildi>

⁷ Shu manbaa.

jamoatchilikka ulashilgan. Yana bir yorqin misol – 2022-yilda Sanjayga qarshi qabul qilingan ishda musiqachi nafaqat ijro etgan qo'shig'ini olib tashlashga, balki 200 BHM miqdorida (taxminan 54 mln so'm) tovon ham to'lashga majbur qilingan.

Bu misol va statistika shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda intellektual mulk huquqi buzilganda tovon undirishga oid qonun va sud amaliyoti asta-sekin rivojlanmoqda. Ammo hali mulohazali kontseptsiyalar va aniq yo'riqnomalar yo'qligi sababli jarayonlarda noaniqliklar bo'lmoqda, tovon summalari esa real zararni to'liq qoplamasligi mumkin. Chet el tajribasidagi huquqiy mexanizmlar va ichki kamchiliklarni hisobga olgan holda, qonunchilikni takomillashtirish va sud amaliyotini rivojlantirishga ehtiyoj mavjud.

Intellektual mulk huquqida mutloq huquqlarni buzganlik uchun tovon undirish masalasida AQSH, Germaniya, Yaponiya va Janubiy Koreya davlatlarining ilg'or tajribasini ko'rib chiqish mumkin.

AQSHda mualliflik huquqini buzgan shaxs haqiqiy zararni va uning foydasini to'liq qoplashga majbur. Shuningdek, har bir buzilgan asar uchun sud tomonidan \$750dan boshlanib \$30 000 gacha miqdorda **statutory damages** belgilanishi, agar buzilish qasddan sodir etilgan bo'lsa, bu summani \$150 000 gacha oshirish mumkin⁸. Tovar belgilari (Trademark) bo'yicha esa Lanxem akti bo'yicha tovar belgisining qonuniy egasi foydasini, haqiqiy zararlarni va harajatlarni ham talab qilishi mumkin. Shuningdek, maxsus holatlarda (qalbakilashtirilgan markadan foydalansa) bu miqdor 3 baravar oshiriladi⁹.

Germaniyada muallifga yetkazilgan zararni hisoblashda odatda "litsenziya analogiyasi" qo'llanadi, ya'ni sud yaratuvchidan tovon talab qilish o'rniga, uning asaridan foydalanish uchun odatiy litsenziya haqini (ya'ni yetkazilgan zarar o'rniga to'lanishi kerak bo'lgan haq) belgilashi mumkin. Bunda zarar ko'paytirilgan foyda yoki huquqbuzarning qo'lga kiritgan daromadi ham hisoblanadi¹⁰.

Janubiy Koreyada 2019-yildan boshlab patent va savdo siri buzilishida sudlar qasddan sodir etilganlik holatida haqiqiy zarar miqdorining uch baravarigacha miqdorida tovon undirish huquqiga ega (ya'ni penal tavon)¹¹. Bundan tashqari, sudlar mulkdorni haqiqiy foyda (royalty) bo'yicha "mumkin bo'lgan" emas, balki "*ma'lum holatlarga muvofiq asosli*" tovon summasini belgilash imkoniyatiga ega¹².

Yaponiyada "Patent act"ining 102-moddasiga ko'ra, patent egasi suddan (a) o'z foydasiga yoki (b) huquqbuzarning foydasiga asosan zarar miqdorini, yoki (c) asl zarar aniqlanmasa, "ma'qullangan reytingdagi" litsenziya haqini talab qilishi mumkin¹³. Ya'ni, u lotincha "lost profit" yoki "reasonable royalty" yondashuvlarini qo'llaydi.

Xulosa qilib aytganda, ko'pchilik mamlakatlarda intellektual mulk huquqi buzilishi uchun tovonni aniqroq va moslashuvchan usullarda hisoblashadi (haqiqiy zarar, qasddan uch baravar oshirish, litsenziya o'xshashligi va hokazo). O'zbekistondagi "20–1000 BHM" formulasi esa bunday usullarni o'zgarmagan uslubdagi barcha holatlar uchun yagona takrorlanuvchi mexanizm hamon saqlanib qolmoqda.

⁸ Elektron manbaa: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/17/504>

⁹ Elektron manbaa: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/15/1117>

¹⁰ Elektron manbaa: <https://wuesthoff.de/markenschutz/en/trade-mark-glossary/license-analogy.html>

¹¹ Elektron manbaa: <https://www.wipo.int/patent-judicial-guide/en/full-guide/republic-of-korea/8.7.4>

¹² Elektron manbaa: https://www.kimchang.com/newsletter/2019newsletter/ip/en/winter/newsletter_en_winter_01.html

¹³ Elektron manbaa: <https://www.finnegan.com/en/insights/articles/increased-damages-for-patent-infringement-in-japan.html>

References:**Используемая литература:****Foydalanilgan adabiyotlar:**

1. O'zbekiston Respublikasining "Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to'g'risida"gi qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasining "Tovar belgilari, xizmat ko'rsatish belgilari va tovar kelib chiqqan joy nomlari to'g'risida"gi qonuni.
3. O'zbekiston Respublikasining "Ixtirolar, foydali modellar va sanoat namunalari to'g'risida"gi qonuni.
4. <https://www.kun.uz/news/>
5. <https://daryo.uz/>
6. <https://yuz.uz/>
7. <https://www.law.cornell.edu/>
8. <https://wuesthoff.de/markenschutz/en/>
9. <https://www.wipo.int/>
10. <https://www.kimchang.com/newsletter>
11. <https://www.finnegan.com/en/>